

УДК 821.161.2

С.К. РЕВУЦЬКА,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)*

ФЕНОМЕН АТРАКТИВНОСТІ ПЕРСОНАЖА – КАЗКОВІСТЬ ЧИ ДІЙСНІСТЬ?

Феномен фізичної атрактивності особистості у статті розглянуто на прикладі головного персонажа повісті-казки Марка Вовчка «Кармелюк». З'ясовано, що зовнішність персонажа є домінантою його психіки, його властивістю привертати увагу та впливати на оточуючих, певною соціальною установкою, що одночасно впливає на формування і розвиток психіки самого ватажка-розбійника і настрої її стани громади. Авторка подає цей феномен як наділеність персонажа надприродними, чарівними якостями.

Ключові слова: атрактивність, фізична атрактивність, психіка персонажа, психоаналіз, самопсихоаналіз.

Трагічні часи, що переживає сьогодні наша країна, породжують відповідні настрої і увагу читачів до сильних духом і волею особистостей, які здатні самовіддано боротися за краще майбуття українців. Написана на прохання Т. Шевченка, одна з перших казок Марка Вовчка «Кармелюк» демонструє яскравий образ такого борця-месника.

Зацікавлення сучасних літературознавців проблемами психологічної та психоаналітичної інтерпретації художнього тексту, застосування ними нових методів і методик уможливають поглиблення і розширення знань про особливості психіки окремих персонажів і автора загалом. Творчість Марка Вовчка також має низку подібних досліджень (Н. Зборовська, Р. Чопик).

Більшість науковців відзначають зосередження уваги авторки на зовнішності персонажа, його здатності впливати на людей і навіть читача (М. Тараненко), при цьому наголошують, що винятковість і індивідуальність цього персонажа створено на основі фольклорних джерел (Л. Романенко, А. Недзвідський), без особливого заглиблення у психіку прототипа. І. Коровицький взагалі не бачить індивідуальності персонажа і навіть відзначає його подібність до Чайченка («Три долі»).

Така принагідність уваги порушує не лише глибинність, цілісність сприйняття персонажа як борця-месника, його ролі у тогочасному суспільстві, а й розуміння творчого доробку письменниці. Тож дослідження феномену атрактивності головного персонажа твору «Кармелюк» як властивості привертати увагу та впливати на оточуючих, певної соціальної установки бачиться актуальним.

Дослідити атрактивність Кармелюка шляхом вивчення усіх виявів його психіки в цілому, з урахуванням причин, мотивів й умов його переживань, а також з'ясування наслідків атрактивності є завданням цього дослідження

Назва казки «Кармелюк» є малоемоційною. У перших же реченнях авторка звертається до читацьких знань («Хто зна Україну?»), пам'яті («Хто бував і знає, той нехай згадає»)

та уяви «нехай собі уявить» [1, с. 419] Україну взагалі. А потім – створює цілковиту атмосферу чарівності й казковості українського села «там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече – і злічити, здається, не можна» [1, с. 419], що переходить у марення про «дитинку небачену, колисану», яка «узяла на себе лик прудкого, змореного хлопчика» і його матір, яка вбачалася в лиці «молодої, ставної, задумливої козачки» [1, с. 419]. Усе це дозволило письменниці з перших рядків твору представити головного персонажа як незвичайного, виняткового, гідного подиву: завуалювати, перевівши у форму сну й марення всі наступні події твору (як це зробив свого часу Т.Г. Шевченко у поемі «Сон»). Емоційну напругу викликає «зморений» вигляд немовляти і замисленої над ним матері, адже авторка не описує ані причин, ані мотивів таких станів персонажів.

Характеристику сина вдови, «дитини єдиної», письменниця розпочинає з констатацій його надзвичайної сміливості, краси й розуму: «смільчака такого, такого красеня, такого розумниці, як цей хлопчик удався, пошукати по цілім широкім і великім світі та ще удень, при ясному сонцеві, та ще й із свічею пломенистою» [1, с. 420]. У психіці хлопця домінує рухливість, поєднана з відсутністю страху перед небезпекою: «Найглибші річкові порogi й нурти переплювати, у самісінькі пуці лісові забиратись, на височенні дерева узлізати, у самі пропасні яри спускатись, то йому було все одно, що вам або нам водиці спити» [1, с. 420]. Подальші вияви психіки ще чіткіше окреслюють сангвіністичний темперамент парубка: він швидкий і кмітливий («куди його послати, то найде дорогу»), «за що візьметься усьому кінець доведе», вірний товариш («А вже як товариш попросить об чім, то він, здається, з-під землі дістане, а не одмовиться»), комунікабельний і дуже співчутливий до інших («Голод, холод, усяку біду і напасть він готовий прийняти для іншого») [1, с. 420].

Особливу увагу приділено зовнішності парубка – йому властива фізична атрактивність: «зробився красенем невимовним, невиписаним, що хто його уперше стрічав, то й стане перед ним й оніміє, і потім ніколи вже не зміг забути його обличчя красного» [1, с. 420], що сприяє упередженому позивному сприйняттю його оточуючими. При цьому соціально він: «як і всі люди на селі, – трохи заможній від одних, трохи убогіше від других» [1, с. 420].

Зміни у психіці вже змужнілого молодого парубка письменниця описує спочатку як раптове, ніким не знане, безпричинне лихо і біду, бо Кармелюк ставав «все смутніш та смутніш» [1, с. 420], а надалі деталізує його стан і ще більше утаємничує причини й мотиви переживань: «сміх його не розноситься, і голос його ледве почуєш»; парубок все більше стає замкненим («його самого сливе що не видати стало»), «блідим та мовчущим», прагне усамітнення: «усе править куди-небудь од усіх заховатись <...> далеко сам утікає» [1, с. 421]. Найстарші односельці в процесі обговорень та «розбирання» помітили, що змінюватися парубок почав, коли став більше їздити по чужих селах і спілкуватися з різними людьми.

Отже, з одного боку, така поведінка пов'язана з природними віковими юнацькими змінами, соціалізацією, у процесі якої розширилося коло спілкування, глибшим стало усвідомлення соціальних ролей «багатих та вбогих», визначилися вподобання «Мої друзі – вбогі бідолахи» [1, с. 421]. З іншого – постійно зростаюче емоційно-вольове напруження Кармелюка, глибокий сум свідчать про наявність іншої, глибшої причини, фрустратора – наявність убозтва («скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що душу мою розриває! От що моє серце розшарпує!» [1, с. 422]) викликає такі важкі переживання персонажа, невдоволеність.

Надалі у формі широкі «смутої та сумної» пісні, що з «серця виходила», письменниця подає спробу самопсихологічного аналізу персонажа. Так, Іван констатує, що на перший погляд «молодому Нічого журиться», але він перебуває в такому пригніченому стані, що припускає навіть самогубство: «А прийдеться молодому з туги утопиться!» [1, с. 422]. Відчутні фізіологічні зміни («Болить моя головонька, оченьками мружу») [1, с. 423], що ще більше ускладнюють процес усвідомлення власного настрою і стану: «Сам не знаю, не відаю, За чим же я тужу!» [1, с. 423]. Поступово, описуючи емоційно-чуттєві, соціально-побутові стани інших людей, персонаж висновує, що він «од журби згине» [1, с. 423], вочевидь, маючи на увазі «Обставини, що викликають важкі почуття, сильні переживання, печаль, смуток» [2, с. 371]. Пісні Кармелюка з описом причин, умов і власне змісту і

форм самих страждань знедолених авторка подає як спосіб вираження перебігу його думок, настроїв і почуттів: «*То тихенько співав, про себе, то знов голосно*», вони й інших людей змушували «*голову схилити і задуматися*» [1, с. 423].

Навіть при зустрічі з дівчиною Кармелюка схвильовує не так краса дівчини, як її «*гіркі сльози*» [1, с. 424] і засмучений стан: «*у такому смутку, що ледве чи оглянулася*» [1, с. 423], а от на дівчину справила враження його фізична краса: «*вщухли сльози її: зроду-віку ще вона не бачила, не снила такого красеня*» [1, с. 424]. Усі думки й почуття парубка настільки глибоко пройняті людським горем, що, придивившись до згорьованої дівчини, він одразу припускає, що причиною засмученості й сліз є умови її життя і, власне, хазяї, у яких служить вона: «*Лихі, мабуть, люди ці Книші?*» [1, с. 424]. Розуміння і співчуття парубка ще більше посилюють дівочі емоції («*почала тоді дівчина знов сильно й гірко плакати*» [1, с. 424]) аж до відчуття катарсису («*солодко було їй перед ним своє горе виплакати*»), а її розпач викликає ще глибше співпереживання і жалість парубка: «*такеньки жаль дівчину, що хоч вмирати лягти!*»; «*з нею прощаватись усе одно, що ніж гострий у серце*» [1, с. 425].

Емоції настільки переповнюють персонажів, що змушують «*мовчати і думати*», аби бодай якось зрозуміти те, що відчули обоє: чи то «*божий рай*», чи то передчуття «*непевного щастячка*» змусили «*живцем рум'янець зарум'янити, уста злегка розтулитися*» і битися «*серце міцніш*» [1, с. 425]. Письменниця уперше вдається до такого досить детального й розмаїтого за формами, змістом, ознаками опису процесу зародження почуття любові, хоча й «замішаного» на жалю й співчутті.

Упродовж наступних сторінок авторка зосереджує увагу на стабільному й глибокому стані замисленості Кармелюка, де об'єктом думок є нова знайома, її умови життя: «*дівчина в його з думки не йшла*» [1, с. 425]; «*задумавсь, замисливсь і, здається, забув увесь світ і все на світі*» [1, с. 426]; «*все дума про дівчину*» [1, с. 427]. Увесь спектр і глибину його думок і почуттів письменниця описує в динаміці змін психічного й фізіологічного стану: «*Перебув день Кармель з своїми думками – важко й солодко; перебув другий день – ще важче, ще солодше; перебув третій день – зовсім вже несила. Голова горить і серденько кипить, і тіло болить*» [1, с. 427]. Зустріч з «*коханою*» взагалі вводить у стан фізіологічного заціпеніння: «*Кармель й охнути б тоді не зміг, такечки дух йому зайняло*» [1, с. 427], аж поки не освідчився.

На початку третього розділу Марко Вовчок констатує тимчасову психологічну стабільність Кармелюка («*суму того не було й віди*» [1, с. 428]), причину якої вбачає в одруженні, народженні дитини й добробуті в хаті, однак уже другий абзац засвідчує зміну настрою чоловіка: «*Засумував та й засумував. Знов почав з хати втікати, блукати на самоті, знов почав блідніти й зітхати*» [1, с. 428]. Такий безпричинний й не вмотивований повтор стану персонажа пояснюється акцентуацією характеру Кармелюка. Смуток з'являється раптово і, на перший погляд, безпричинно («*якась думка засмутила й засмутила Кармеля, наче злякала, наче світ йому зав'язала. Весь змінивсь, наче переродивсь*» [1, с. 429]), але констатація того, що зміна відбувається при спостереженні батька за дочкою, дає підстави читачеві припустити, що причиною засмученості й замкненості чоловіка є думки про майбуття його дитини. У процесі усамітнення чоловік доходить висновку про необхідність змін у суспільстві, і потреба допомагати, змінювати стає домінантною в подальшому.

Для зображення психічного стану персонажа письменниця знов удається до форми пісні. Іван не лише чітко усвідомлює свій психічний стан, а й знає його причини: соціальна нерівність («*Куди піду і попнуся, крізь багач панує, У розкошах*» [1, с. 429] – «*безщасному тяжка робота*» [1, с. 430]), у якій марно мінає його молодість і саме в молодості персонаж вбачає силу, здатну «*зрівняти нерівне діло*» [1, с. 430].

Цього разу, зображуючи наслідки впливу пісні на людей, авторка детально описує їх форми й ознаки, акцентуючи на соціальній приналежності реципієнта. Так, наймит спочатку ставав мовчазним і «замисленим», байдужим до щоденних образ, а потім виявлялися й психофізичні зміни: «*робивсь немов хворий, немов до своєї роботи й служби незгожий, не приймав хазяйської страви*», в очах з'являвся запальний блиск ([1, с. 430]). Багач же, почувши пісню Кармелюка, «*покидав співати теж свою недбалу та потішну*», ставав «*прискорбним*» [1, с. 430]. Отже, письменниця подає стислий аналіз того, як психіка однієї особи

впливає на психіку людей різного соціального стану – в одних пробуджує бажання до боротьби, а в інших – страх втратити своє багатство.

Згодом усе це знаходить своє відображення в реальному житті: у гаю розпочалися розбої, під час яких спостерігається «диво»: багатих грабують, а бідним грошей дають. Марко Вовчок, описуючи ці дивацтва, наголошує на тому, що навіть для таких же рівних Кармелюкові за соціальним станом селян його поведінка видається дивною й незвичною: люди не готові були прийняти чиєсь співчуття, піклування, захист (тим більше, від злодіїв!!!) після років кріпацтва, а тому вияв «доброто дива» викликав у них справжнє оціпеніння: «*бідолака зовсім сторопів... приїхав сам не при собі*» [1, с. 432]. Таке розгортання сюжету створює не лише динаміку твору, а й інтригу, психологічну напругу твору в цілому.

Сила фізичної атрактивності Кармелюка в наступних розділах набуває все більшої сили, при цьому авторка застосовує прийом гіперболізації, характерний для жанру казки: «*сліпила вона*», «*вразила її краса та чаруюча – впала пані без пам'яті*» [1, с. 432], «*і вже до віку з пам'яті в неї не вийшла та краса чудова*» [1, с. 433]. Так, з одного боку, фізична принагідність отамана є дійсно гіперболізованою й змальованою в казковому дусі («*така краса його неписанна, невимальованна, невимовленна, що не можна словом розказати, ані пером описати*» [1, с. 432]), однак, з іншого боку, саме вона стає домінуючою психіки головного персонажа. Марко Вовчок не просто констатує фактор атрактивності, що «*впливає на поведінку інших людей в різних сферах життя*» [3, с. 35], а й вказує на її наслідки: пограбована дівчина пішла в черниці, а її брат приєднався до розбійників, службовці, що ловили його, не придатні були вже до служби; називає її компоненти: голос, погляд і тіло загалом: «*його голоса чути, його погляда стріти, а його краси бачити – ніхто в світі не приміг безпрічасно та недбало*» [1, с. 435].

Кармелюкова атрактивність формує стабільні прояви психіки громади, особливо незможних селян. Після затримання убогі люди співчують і плачуть: «*Молодиці й дівчата плакали, старі люди хрестилися, благаючи: «Помилуй, боже милий!»*» [1, с. 436]; після суду «*ціла купа, наче хвиля морська, порушалася й колисалася. <...> купа людей бігла <...> прибільшалася, усе голосніш чулося: «Кармелюк! Кармелюк!» Кидано гроші з усіх боків*» [1, с. 438] – така реакція свідчить про свідоме сприйняття людьми не лише привабливої зовнішності персонажа, а й його діяльності, особистості загалом. Отже, упродовж декількох розділів письменниця подає атрактивність у динаміці: від окремої людини до суспільства загалом, від неусвідомленого впливу зовнішності до свідомого сприйняття альтруїстичної особистості. Красномовно в цьому плані є констатація переживань громади після визволення отамана: «*Вбогі люди ніби здоровіш зробилися <...> грав усміх завзятий, блискали очі жваво та хупаво*», натомість «*багачі знов заметушилися, знов перелякалися*» [1, с. 440].

Звільнення Кармелюка і поновлення його діяльності, на думку письменниці, не є випадковими, у них вона вбачає певну невмирущість справи. У восьмому розділі увагу читача привертає тісний взаємозв'язок батька й дочки: «*приносила часом якісь ласощі, що він за їх дякував дуже і всміхавсь до неї любенько*», який виливається у задумливість малечі: «*думала там собі, і гадала*» [1, с. 442]. Письменниця не констатує перебігу думок власне дівчинки, однак, подаючи зміст пісні, якої навчив їх батько, дає зрозуміти, що дочку хвилює те ж, що й батька – несправедливість. У пісні нагромаджуються ціла низка констатації настроїв і станів звільненого Кармелюка: постійне відчуття несвободи («*я не в кайданах, єднак же в неволі!*») знову породжує сильний смуток («*від журби я згину!*»); наявність однодумців більше не надає впевненості у єдино правильному способі боротьби («*Зібрав собі жвавих хлопців, і що мені з того?*»), а називання його розбійником взагалі ображає й змушує виправдовуватися («*Якщо візьму в багатого, я вбогому даю*») і тим самим визнавати помилковість обраного ними шляху боротьби; відірваність від сім'ї та їхньої спосіб життя ще більше засмучують чоловіка («*Як згадаю про їх лихо, може, й сам я плачу!*»), однак, незважаючи ні на що, він готовий боротися до останнього («*Нехай гонять, нехай ловлять, нехай заганяють, Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають!*» [1, с. 442]). Усе це вказує на силу волі й духу чоловіка, його відданість справі.

В останньому розділі авторка в декількох абзацах подає перебіг цілого етапу життя персонажа у формі повторів ситуацій розбійництва, поранення й арешту, переживань громади («*стріла й провела людська згряя купами, гомонячи, жалкуючи*»), звільнення й зник-

нення, щоразу нагадуючи читачеві, що це відбувається «і знов» або «як першого разу» [1, с. 443], без констатацій переживань самого Кармелюка. Письменниця доходить висновку, що все в житті швидкоплинне, окрім пам'яті суспільства, а зникнення борця за справедливість теж тимчасове явище, адже все, на думку авторки, будеється на протилежностях: «Зникли вони і згинули, як багато чого зникає та страчується багато доброго й лихого, благого й злого, кохання й ненависть, сила й слава – тільки де-не-де зостається пам'ять живлюща» [1, с. 443]. Отже, атмосферою чарівності й фантастичності твір було розпочато – той же настрій має і закінчення.

Упродовж всього твору, жанр якого авторка визначає як повість-казку, психіка Івана Кармелюка (з історичною особою їх об'єднує лише співзвучне прізвище (Кармалюк) й спосіб життя) є стабільною, хоча й сформованою в умовах неповної родини. Марко Вовчок уже досить упевнено керується домінантами при описі сангвіністичного темпераменту персонажа, поєднуючи його з альтруїстичним, вольовим характером, при цьому мало приділяє уваги описам мисленневої діяльності парубка, мотивам і причинам його станів і настроїв. На перший план, як домінанта психіки Кармелюка, виводиться його фізична атрактивність, яку зображено в розвитку: від елементарних констатацій впливу краси на психіку як окремих людей так і громади загалом аж до зміни способу життя окремих людей. Сила впливу на людей настільки міцна, що її прирівнюють до чар, чарування. Рушійною силою в житті головного персонажа є бажання бачити й жити в гармонійному суспільстві, яке переростає в гостру потребу боротися за цю справедливу гармонію і формує акцентовану особистість. Неабияке значення у взаєминах Кармелюка з громадою має збіг інтересів і прагнень його й знедолених селян – це й визначає їх стабільне прихильне ставлення (причароване) до нього упродовж твору. Тож, хоча твір і завершується створенням філософсько-казкової, чаруючої атмосфери, казкової перемоги добра над злом все ж немає, що ще більше наближує зображені письменницею переживання персонажів до дійсності.

Список використаних джерел

1. Вовчок М. Твори в 7 т. / М. Вовчок [редакційна колегія: О.Є. Засенко, Н.Є. Крутікова, М.Є. Сиваченко]. – К.: Накова думка, 1964. – Т. 1. – 465 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С.371
3. Психологічна енциклопедія / авт.-упор. О. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
4. Процко Н.В. Атракція як соціально-психологічний феномен / Н.В. Процко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: психологічні науки. – 2009. – Вип. 74, т. II. – С. 109–112.
5. Романенко Л.В. Виховання національної свідомості підростаючого покоління (на матеріалі епічних творів про Устима Кармалюка II половини XIX століття) / Л.В. Романенко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. – 2009. – Вип. XXI. – С. 91–97.
6. Верещинська Я.В. Привабливість як естетичний компонент соціальної перцепції / Я.В. Верещинська // Психологія і особистість. – 2016. – № 1 (9). – С. 245–253.

References

1. Vovchok, M. *Marko Vovchok. Tvory v 7 tomakh* [Marko Vovchok. Works in 7 volumes]. Kyiv, Naukova Dumka Publ., 1964, vol. 1, 465 p.
2. Busel, V.T. (ed.) *Velykyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Big Ukrainian defining dictionary]. Kyiv-Irpin, Perun Publ., 2005, 371 p.
3. Stepanov, O. *Psykhologichna entsyklopedia* [Psychological Encyclopedia]. Kyiv, Akademvydav Publ., 2006, 424 p.
4. Protsenko, N.V. *Atraksia yak sotsialno-psykhologichnyi fenomen* [Attractiveness as a socio-psychological phenomenon]. *Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: psykhologichni nauky* [Bulletin of Chernihiv State Pedagogical University. Series "Psychological Sciences"], 2009, issue 74, vol. 2, pp. 109-112.

5. Romanenko, L.V. *Vykhovannia natsionalnoi svidomosti pidrostayuchoho pokolinnia* [The younger generation national consciousness mental training]. *Aktual`ni problemy slov`ians`koi filolohii. Serii: Linhvistyka i literaturoznavstvo* [Actual Problems of Slovak Philology. Series "Linguistics and Literature Studies"], 2009, issue 21, pp. 91-97.

6. Vereshchynska, Ya.V. *Pryvablyvist yak estetychnyi komponent sotsialnoi pertseptsii* [Attractiveness as an esthetic component of social perception]. *Psykhologia i osobystist`* [Psychology and personality], 2016, no. 1 (9), pp. 245-253.

Феномен физической атрактивности личности в статье рассматривается на примере главного персонажа повести-сказки Марка Вовчок «Кармелюк». Определено, что внешность персонажа является доминантой его психики, его способностью привлекать внимание и влиять на окружающих, некоторой социальной установкой, которая одновременно влияет на формирование и развитие психики самого предводителя-разбойника и настроения и состояние общества. Автор подает этот феномен как наделенность персонажа сверхприродными, волшебными качествами.

Ключевые слова: атрактивность, физическая атрактивность, психика персонажа, психоанализ, самопсихоанализ.

Phenomenon of physical attractiveness of a personality in the article is studied on the example of the main character of a fairy-tale novel "Karmeliuk" by Marko Vovchok. It is proved that personality's appearance is a dominating point of his psychic, his ability to draw attention and affect the others, definite social attitude that influences both bandit chief's psychic construction and development and community sentiment and climate. The author conveys this phenomenon as a character's endowment with supernatural magic qualities.

Key words: attractiveness, physical attractiveness, character's psychic, psychoanalytic therapy, self-psychoanalytic therapy.

Одержано 7.11.2016.